

УДК: 657.6:005.572

DOI: 10.35254/bsu/2023.66.12

*Нурманбетова Ж., Молдошева А.
К. Карасаев атындагы БМУ*

ИЧКИ КӨЗӨМӨЛ ЖАНА ТЫШКЫ АУДИТОРДУК КОНСАЛТИНГДИК ТЕЙЛОО ИШКЕРДИГИН ЮШТУРУУ ЖАНА КООРДИНАЦИЯЛОО

Кыскача мазмуну

Бул макалада ички көзөмөлдүн жана аудиттин натыйжалуулугун жогорулатуу, ошондой эле тышкы аудитордун ээлеген орду талкууланат. Азыркы учурда уюмдарда ички көзөмөл эбегейсиз чоң роль ойнойт, башкача айтканда, чарба жүргүзүүчү субъекттин натыйжалуу иштеши үчүн анын турмуштук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнү жана колдоону камсыз кылуучу башкаруу системасын ишке ашыруу зарыл. Ички аудит бизнесте абдан кеңири таралган. Бул макалада жол-жобо каралган башкаруунун ишин абдан жөнөкөйлөштүрөт жана отчеттордун финансылык абалын жана ишенимдүүлүгүн текшерүүгө чоң жардам берет. Ички аудиттин эң негизги максаты болуп иштин сапатын, бизнестин салымын жогорулатуу жана одоно каталарды табигый түрдө аныктоо эсептелет. Ички аудит – бул сиздин ишиңиздин жогорку натыйжалуулугун жогорулатуу болуп саналат. Ички көзөмөл бул жетекчилерге так маалымат берүү жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын бузууга жол бербөө менен барабар.

Түйүндүү сөздөр: ички көзөмөл, аудит, аудит жана консалтинг кызматтары, аудитордук ишмердүүлүк, көз карандысыз эксперт, консультация, чарба, финансы, ички аудит, тышкы аудит.

*Нурманбетова Ж., Молдошева А.
БГУ им. К. Карасаева*

ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ И АУДИТ ОРГАНИЗАЦИИ И КООРДИНАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНЕШНИХ АУДИТОРСКИХ КОНСАЛТИНГОВЫХ УСЛУГ

Аннотация

В данной статье рассмотрено повышение эффективности внутреннего контроля и аудита, а так же роль внешнего аудитора. В настоящее время в организации огромную роль играет именно внутренний контроль, то есть для эффективного функционирования хозяйствующего субъекта необходимо внедрение совершенной системы управления, которая обеспечит развитие и поддержание его жизнедеятельности. Внутренний аудит получил очень масштабное распространение в бизнесе. Такая процедура значительно упрощает работу руководства и очень помогает проверять финансовое положение и достоверность отчётности. Самая основная цель внутреннего аудита – это улучшить качество работы, входе дело и естественно выявить грубые ошибки.. Внутренний аудит это увеличить высокий уровень результативности своей работы. Внутренний контроль тоже самое предоставить точную информацию управляющим и не допустить нарушение закона КР.

Ключевые слова: внутренний контроль, аудит, аудиторско-консультационные услуги, аудиторская деятельность, независимый эксперт, консультация, хозяйство, финансы, внутренний аудит, внешний аудит.

*Nurmanbetova J., Moldosheva A.
BSU named after K. Karasaev*

INTERNAL CONTROL AND AUDIT ORGANIZATIONS AND COORDINATION OF ACTIVITIES OF EXTERNAL AUDITS CONSULTING SERVICES

Abstract

This article discusses increasing the efficiency of internal control and audit, as well as the role of the external auditor. At present, internal control plays a huge role in an organization, that is, for the effective functioning of an economic entity, it is necessary to implement a management system that will ensure the development and maintenance of its life activity. Internal audit has become very widespread in business. This procedure greatly simplifies the work of management and greatly helps to verify the financial position and reliability of the statements. The most basic goal of internal audit is to improve the quality of work, business input and naturally identify gross errors. Internal audit is to increase the high level of effectiveness of your work. Internal control is the same as providing accurate information to managers and preventing violations of the law of the Kyrgyz Republic.

Keywords: internal control, audit, audit and consulting services, audit activities, independent expert, consultation, economy, finance, internal audit, external audit.

Ички көзөмөл жана аудит - бул уюмдун ишин жакшыртууга багытталган көз карандысыз жана объективдүү кепилдиктерди жана консультацияларды берүү боюнча иш. Ички көзөмөл жана аудит уюмга тобокелдиктерди башкаруу, көзөмөлдөө жана корпоративдик башкаруу процесстеринин натыйжалуулугун баалоого жана жогорулатууга системалуу жана ырааттуу мамилени колдонуу менен өз максаттарына жетүүгө жардам берет.

Ишкананын текшерүү бөлүмдөрүнүн иши мыйзамдын жана өнүккөн чөйрөнүн негизинде, ар кандай компанияларда жана бул уюмдун башка кызматкерлери жетешки кызматкерлер тарабынан ар кандай жүргүзүлөт.

Ишкананын текшерүү бөлүмүнүн иши ар түрдүү жалпы укуктук жана, албетте, өнүккөн чөйрөдө жүзөгө ашырылат.

Эгерде ченемдик укуктук актылар бул стандарттарга ылайык келбесе жана алар-

ды ишке ашырууга тоскоолдук кылса, инспекциялык компаниялар стандарттардын калган башка жоболорун сактоого милдеттүү жана өз отчетунда (корутундусунда) жобо кайсы стандарттарга туура келбей турганын белгилейт. Ички аудит сакталышы керек, ошол эле учурда билгичтиктерди жана башка компетенцияларды түшүнүү зарыл [2].

Үзгүлтүксүз профессионалдык өсүү - аудитордук кызматкерлердин кесипкөйлүгүн сактап турган туруктуулукту камсыз кылуунун негизги талабы. Уюмдун жетекчилиги аудитти жүргүзгөн адистер (ички көзөмөл же аудиторлор) алынган долбоорлорду жана тапшырмаларды ийгиликтүү аткаруу үчүн зарыл болгон билимге жана көндүмгө ээ экендигине ишениши керек.

Бул ички көзөмөл жана аудит компетенттүү органдар, кызмат көрсөтүүчүлөр өткөргөн жыйындарга жана семинарларга катышуу аркылуу учурдагы тапшырма-

ларды аткаруу үчүн зарыл болгон билимдерин дайыма кармап турууга, өркүндөтүүгө тийиш дегенди билдирет. Ошондой эле жыл сайын квалификациясын жогорулатуу үчүн сертификатталган ички аудиторлорго коюлган талаптарды аткаруу зарылчылыгы бар.

Ички аудиттин дагы бир маанилүү өзгөчөлүгү болуп ички контролдук жана аудиттин сапатын камсыз кылуу, жакшыртуу боюнча программаны ишке ашыруу аркылуу жетишүүгө мүмкүн болгон ички контролдук жана аудит бөлүмү аткарган иштин жогорку сапатын камсыз кылуу болуп саналат. Иштин сапатын камсыз кылуу жана жогорулатуу үчүн ички аудит жакшы план түзүп, ички көзөмөлдү күчөтүшү керек. Тышкы аудитке чейин бир нече жолу жүргүзүлгөн ички аудит тышкы аудитти кыйла жөнөкөйлөштүрө алат, анын баасын төмөндөтөт. Ички аудит өзүнүн милдеттерин талаптагыдай аткаруу үчүн уюмдун ичинде тиешелүү статуска ээ болушу керек. Бул статус ички аудиттин көз карандысыздыгын, уюмдагы бардык маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн жана текшерилүүчү бөлүмдөрдүн жетекчилеринин колдоосун камсыз кылууга тийиш, алардын карамагындагы кызматкерлер алар менен өз ара аракеттенүүгө кызыкдар эмес. Ички аудит бөлүмүнүн ишинин натыйжалуулугу азаят. Демек, ички аудит жогорку башкаруу органына отчет бериши керек. Мындан тышкары, мекеменин ичиндеги субъектерге ички аудиттин иш-чаралары уюм үчүн өтө маанилүү болуп эсептелерин көрсөтүп тургандыктан жогорку жетекчилик тарабынан кабыл алынган колдоожогорку деңгээлде болушу керек.

Консультативдик кызмат көрсөтүүлөр кеңеш берүүчү мүнөзгө ээ жана адатта кызматты керектөөчүнүн атайын суроталабы боюнча көрсөтүлөт. Консалтингдик тапшырманын көлөмү жана мазмуну тышкы аудиторлор менен уюмдун ортосундагы макулдашуу менен аныкталат.

Эреже боюнча текшерүүгө эки тарап катышуусу кажет [1].

Аудит натыйжаларын толук берүү менен тышкы аудиторлор тарабынан же тышкы аудитордун ырастоосу менен компаниянын кызматкерлеринин өздөрүнүн жардамы менен жүргүзүлөт. Тышкы аудитор Этика кодексине жана Аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык болгон корутундуну берет. Тышкы аудитордун корутундусунда уюмдун оперативдүү жана стратегиялык ишмердүүлүгү жагынан ички көзөмөлдү күчөтүүчү сунуштар камтылууга тийиш.

Тышкы аудиторлор компетенттүү, өз тармагында кесипкөй болушу абзел. Ички аудиттин жана тышкы текшерүүнүн жол-жоболорун билиши керек. Чоң тажрыйбага жана теориялык билимге ээ болушу абдан маанилүү. Жогорудагы бул компоненттер рецензиялоочу аудиторлордун компетенттүүлүгүнүн далили болуп саналат.

Текшерүү учурунда кызыкчылыктардын кагылышуусу толугу менен жок кылынышы тийиш, башкача айтканда, инспекторлор текшерип жаткан компаниядан көз карандысыз болушу керек.

Тышкы аудиттин жардамы менен уюм өзүнүн ички көзөмөлүн өркүндөтүшү абзел, себеби алардын натыйжалары активдерди, милдеттенмелерди жана капиталды башкарууда компанияга пайда алып келиши зарыл. Ички көзөмөлдү күчөтүү жана ишти жакшыртуу боюнча бул максатка жетүүсү үчүн, көз карандысыз жогорку квалификациялуу адистер же команда тарабынан толук, тийиштүү тышкы аудит жүргүзүүлүсү кажет. Ар бир текшерүүдө аткарылган иштин жыйынтыгына баа берилүүгө тийиш.

Тышкы аудиторлор абдан жакшы даярдалган жана ички көзөмөлдү карап чыгуу процедуралары жөнүндө билимдүү болушу чоң мааниге ээ.

Корпоративдик башкаруу системасы төмөндөгүдөй: директорлор кеңеши, улук аткаруучу жетекчилик, тышкы аудиторлор

жана ички аудиторлор. Корпоративдик башкаруунун ырааттуу жана эффективдүү процессин ишке ашыруу үчүн төрт топ тең бир адамдай иштеши керек.

Ички жана тышкы аудиторлор уюмдун ишин жакшыртуу боюнча сунуштарды беришет, иштин канааттандыралык абалы жана оңдоо чаралары жөнүндө маалымдайт. Сунуштар ички жана тышкы аудиторлордун байкоолоруна жана корутундуларына негизделет. Алар учурдагы шарттарды оңдоо, иштин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн иш-аракеттерди аткарууну көздөйт.

Ички аудитор тарабынан координацияланган иш-чаралар.

Ички жана тышкы аудиторлор, тышкы аудитор тарабынан аудит жүргүзүү планы түзүлгөн учурдан тартып биргелешип иштей башташат. Биринчи кезекте ишти уюштуруу маселеси талкууланып, керектүү документтердин тизмеси берилип, ички аудиторлордун отчеттору талап кылынат. Тышкы жана ички аудиторлордун ортосундагы мамиле максатка жетүү үчүн маанилүү процесс болуп саналат. Текшерүү үчүн зарыл болгон документтер, тышкы аудиторлорго толук жана мүмкүн болушунча кыска мөөнөттө берилиши керек. Бардык өткөрүлүп берилген документтер кабыл алуу актыга ылайык өткөрүлүп берилет. Уюмдун ички аудиторлору мурда эскертүүлөрдү жана кемчиликтерди аныктаган учурда, тышкы уюмдарды текшерип жаткандар (тышкы аудиторлор) өз отчеторунда бул каталарды көрсөтпөйт.

Тышкы аудиторлор ички көзөлдөө маселелерин уюмдун жетекчилигине сунуштоодон мурун ички аудитор менен талкуулашат. Анткени ички аудиторлор кээ бир жагдайларды тактап, түшүндүрмө бере алышат.

Ички аудиторлордун отчеттору, тышкы аудитор тарабынан финансылык отчеттуулук үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Ички аудиторлордун отчетторун колдонуудан мурун тышкы аудиторлор баа-

лоо жана талдоо жүргүзүшүп, алардын шайкештигин текшерешет, аудиттин максаттарын жана милдеттерин аныкташат жана бухгалтердик отчеттор менен салыштырышат. Иштин көлөмү жана ички аудитордун конкреттүү тапшырмалары боюнча аткарылуучу аудитордук жол-жоболордун мөөнөтү, тышкы аудиторлордун олуттуу каталардын тобокелдигинин критерийлери, ички көзөмөлдүк жана аудит функцияларын баалоо жана аудитордун конкреттүү тапшырмаларын баалоо менен аныкталат [4].

Тышкы аудитор менен макулдашуу аудиттин эки формасынын тең натыйжалуулугун жогорулатуу жана тышкы аудит менен байланышкан чыгымдарды азайтуу үчүн, ошол эле учурда уюм үчүн абдан маанилүү. Тышкы жана ички аудиттин ортосундагы координациянын деңгээлин жогорулатуунун негизги себептери болуп санала.

Бул тенденция ички аудиторлордун ишинин сапатынын жогорулашына, ошондой эле аудитордук тапшырмалардын көлөмүнүн өсүшүнө алып келди;

- Ички аудиторлор тышкы аудитор тарабынан салттуу түрдө аткарылуучу иштин бир бөлүгүн өз мойнуна ала тургандыгы, бул жерде финансылык отчеттуулукту текшерүүгө кеткен чыгымдарды кыскартуу мүмкүнчүлүгү бар.

Акыркы пунктка келсек, иштин бир бөлүгүн тапшыруу финансылык текшерүү келишиминде так каралганда гана чыгымдарды азайтуу мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек. Мындай учурларда тышкы аудитордун ишинин бир бөлүгүн ички аудитордун аткаруусу дароо сезилбей тургандыгын, балким, мындай мамилелердин экинчи жылынан баштап гана эске алуу талап кылынат. Тышкы аудитор үчүн жумушчу документтерди даярдоого болгон мамиле тышкы аудитор тарабынан кабыл алынган талаптарга жана форматтарга туура келиши маанилүү, бирок алар ички аудиттин документациясынын стан-

дарттарынан олуттуу түрдө айырмаланышы мүмкүн. Мындан тышкары, мындай координациянын натыйжасын дароо көрүүгө мүмкүндүк бербеген татаал жагдайлар бар [3]. Тышкы аудитор ички аудиторлордун профессионалдык деңгээлин жана көз карандысыздыгын баалоого тийиш, бул учурда гана ал ички аудитордун ишинин натыйжаларын колдоно алат. Тышкы аудитор ички аудиторлордон бизнестин тобокелдиктерге көбүрөөк дуушар болгон чөйрөсү же чөйрөлөрү, ошондой эле ички көзөмөлдүн учурдагы көйгөйлөрү жана алсыз жактары жөнүндө маалымат берүүнү сурайт, бирок бул маалыматты кайчылаш текшерет жана тобокелдикке акыркы баа берет. Тышкы аудитор ички аудиторлорго тобокелдиктерди баалоого жана финансылык отчеттуулук боюнча өз корутундусун берүүгө жол бербейт.

Тышкы жана ички аудиторлордун ишин координациялоо зарылдыгы бул иштер өз ара байланыштуу жана жарым-жартылай дал келгендиктен келип чыгат. Бирок, бул функцияларды бирдей деп атоого болбойт, анткени ички жана тышкы аудиторлор өз иштеринде ар кандай максаттарга ээ.

Ички аудитор, анын ичинде ички көзөмөлдүк аудиторлор өздөрүнүн жана жөнгө салуучу органдардын стандарттарынын сакталышын текшерүү жана баалоо менен алектенет. Ал эми тышкы аудитор негизинен финансылык аудитке катышат. Алардын милдеттеринин кесилишинин негизги багыты ички көзөмөлдүк системасын текшерүү жана тестирилөө болуп саналат.

Кээ бир учурларда тышкы аудитордун иши ички аудиттердин ишине түздөн-түз пайда алып келиши мүмкүн, мындай жагдайларда ички аудиторлор жана ички көзөмөлдөгөн аудиторлор уюмдун жетекчиси канааттанган шартта тышкы аудитордун ишине таянышат.

Ири ишканаларда конкреттүү аймактардагы көзөмөлдүн абалы үчүн жооптуу болгон бир катар функциялар бар. Бул функциялардын кызыкчылыгы техника-

лык мүнөздө болсо да, алардын баалоолору жана натыйжалары ички аудиторлорду жана ички көзөмөлдөө аудиторлорду кызыктыруусу толук ыктымал. Мындай өз ара аракеттенүүлөр болушу мүмкүн:

- Уюмда белгиленген эрежелердин жана жол-жоболордун сакталбагандыгы боюнча жол-жоболор үчүн жооптуу коопсуздук бөлүмү;

- Сапаттуу көзөмөлдөө бөлүмү – бул бөлүмдүн жоопкерчилиги, өндүрүшү жана анын техникалык мүнөздөмөлөрүнө, спецификацияларына шайкештигин көзөмөлдөөсү;

- Өнөр жай инженерия бөлүмү негизги өндүрүштүн операцияларын жана жол-жоболорун көзөмөлдөө процесстери менен алектенет.

Аудит ишин уюштуруу жана пландаштыруу процессинде ички аудит бул бөлүмдөр менен туура мамиледе болушу абдан маанилүү. Кыязы, координациялоонун тийиштүү деңгээлинде ички аудиторлор бул бөлүмдөрдөн аудиттердин кайталанышын минималдаштырууга же аудитордун өзгөчө көңүлүн талап кылган бизнестин тармактарын аныктоого жардам бере турган баалуу маалыматтарды ала алышат. Ички аудиторлор консультант катары иш алып барышып, башкарууга жана аудитти жүргүзүүгө жардам бере алышат.

Корпоративдик башкаруу ички көзөмөл жана аудит механизмдери менен өз ара байланышта. Бул мамилелер төмөнкүдөй түзүлөт:

Стратегияны иштеп чыгуу жана ишке ашырууда директорлор кеңеши жана уюмдун аткаруучу жетекчилиги тобокелдиктин таасирин карайт. Ошондуктан, тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана башкаруу үчүн уюмда натыйжалуу тобокелдиктерди башкаруу процесси болушу керек. Тобокелдиктерди башкаруунун эффективдүү процессин түзүү үчүн уюмда тобокелдиктерди аныктоо жана баалоо үчүн зарыл болгон эффективдүү ички көзөмөл системасы болушу керек. Мындан корпоративдик башкаруу, ички көзөмөл жана тобокелдиктерди тескөө системала-

ры ийгиликтүү иштеши үчүн бири-бирине таянууга аргасыз болушат.

Көзөмөлдөө уюмдун жетекчилигинин максаттарына жана милдеттерине жетүү үчүн оң каражат болушу керек. Көзөмөл өтө катуу жана үзгүлтүксүз болбошу керек. Эң негизгиси, уюмдагы көзөмөл анын жалпы ишинин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Натыйжалуу иштеген ички көзөмөлдүк системасы уюмга төмөнкүдөй пайдаларды алып келиши мүмкүн:

- чечимдерди кабыл алуу процессинде колдонулган маалыматтын ишенимдүүлүгүн жогорулатуу;
- уюмдун активдерине көзөмөлдү күчөтүү, алдамчылыктын ыктымалдыгын азайтуу;
- тышкы аудиттин чыгымдарын кыскартуу;

• инвесторлор тарабынан ишеним деңгээлин жогорулатуу.

Жетекчилик анын иштешине үзгүлтүксүз баа берүү аркылуу ички системага мониторинг жүргүзөт. Жетекчилик ошондой эле мурунтан эле табылган каталарды жоюуга мониторинг жүргүзүү керек.

Уюм өзүнүн максаттарына жетээрине акылга сыярлык кепилдик берүү үчүн көзөмөлдөө процедураларын ишке ашыруунун бир нече ар кандай жолдору бар. Бул ыкмалар так эмне деп атала тургандыгы анчалык деле маанилүү болбосо дагы, ички көзөмөл идеясы маалыматтык системалардагы операцияларды бекитүү, эсептерди жүргүзүү жана активдердин коопсуздугун түздөн-түз камсыздоо боюнча милдеттерди бөлүштүрүү экенин эстен чыгарбоо керек.

Адабияттар

1. Савин В. Е., Молдошева А. А. Управленческий анализ консалтинговых услуг как элемент инфраструктуры профессиональной поддержки бизнеса // Вестник Бишкекского государственного университета – 2021. - №4 (58). - С.81.
2. Закон КР от 3 декабря 2021года №147 «Об аудиторской деятельности».
3. Положение о минимальных требованиях к внешнему аудиту банков и других финансово – кредитных учреждений, лицензируемых Национальным банком Кыргызской Республики от 14 июля 2005 года № 22/2.
4. Федоренко И. В. Аудит: учебник / И. В. Федоренко, Г. И. Золотарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2022. – 281 с.
5. Белозерцева И. Б. Учет и аудит в организациях различных видов экономической деятельности: учебное пособие / Белозерцева И. Б. – Москва: Ай Пи Ар Медиа, 2021. – 319 с.
6. Аудит: учебник для вузов / Н. А. Казакова [и др.]; под общей редакцией Н. А. Казаковой. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 409 с.
7. Нечаев А. С. Бухгалтерский учет, анализ и аудит: Уч. /А. С. Нечаев, А. В. Прокопьева. -М.: Инфра-М,2020. -352 с.
8. Джалилова Л. Н. Инновационная деятельность и структура источников финансирования в Кыргызской республике / Л. Н. Джалилова, Д. А. Усоналиева // Вестник Кыргызского экономического университета им. М. Р. Рыскулбекова. – 2017. № 1(39). – С. 106-110.